

BOŽJI SUD U DALMATINSKIM I ISTARSKIM PODRUČJIMA I MEĐUSOBNA STATUTARNA POVEZANOST MLETAKA I OPĆINA POD NJIHOVOM VLAŠĆU

Gherardo Ortalli, redoviti profesor
Institut za povijesne znanosti
Sveučilišta u Veneciji, Italija*

UDK: 34(497.5)
Ur.: 21. rujna 2007.
Pr.: 9. studenog 2007.
Izvorni znanstveni članak

*Autor analizira vijesti iz nekoliko dalmatinskih i istarskih statuta (Cres-
Osor, Labin, Plomin, Rab) i utvrđuje da je u tim mjestima bio dopušten
božji sud (judicium Dei) sve do 14. stoljeća u različitim varijantama.
Dok je na drugim europskim područjima došlo već u 12. stoljeću do
velike krize u praktičnoj primjeni božjeg suda, u spomenutim gradskim
općinama on se uspio održati i u kasnijim stoljećima.
Autor nadalje dokazuje kako se neka vrsta božjeg suda primjenjivala i u
Vinodolskom zakonu, i to u obliku prisege koju je polagala silovana ženska
osoba zajedno s 24 porotnice, i to s dodatnom neobičnom odredbom – da
je u slučaju nedostatka punog broja porotnika silovana prisezala onoliko
puta koliko joj je porotnica nedostajalo.*

Ključne riječi: *božji sud, judicium Dei, prisega, statuti.*

* Gherardo Ortalli je talijanski povjesničar, redoviti je profesor u Ateneo veneziano, direktor Instituta za povijesne znanosti, Venecija, od 1980. do danas; bio je direktor d' Études Associé à la Maison des Sciences de l'Homme i direktor l'École des Hautes Études en Sciences Sociales u Parizu, a član je Italien-Gesellschaft Sveučilišta u Bonnu. Nadalje, Ortalli je direktor edicije "Corpus statutario delle Venezie" i direktor zbirke "Pacta Veneta", koordinator (zajedno s D. Girgensohn) talijansko-francusko-njemačkog projekta "Registri del Senato veneziano itd." Neki od njegovih radova jesu: Breve storia di Venezia, 1990. (prevedena na engleski i njemački); Scuola e maestri tra medioevo e rinascimento. Il caso veneziano, Bologna, 1996.; Petrus I. Orseolo "Der 'heilige Doge' zwischen Venedig und dem Ottonischen Reich, Stuttgart, 1998.; Il Milione di Marco Polo s njegovom studijom, Milano, 2003.

1. Cres, Osor i božji sud u svijetu koji se mijenja

Kada je u rujnu 1330. god. mletački Senat vijećao o statutarnim normama važećim na Cresu i Osoru i odredio da se “statutarna glava o nošenju vrelog željeza” ukine, on je time postupao prema već odavno prihvaćenim shvaćanjima.¹ Nalazimo se doista u godinama krize božjeg suda. *Judicia dei*, što su bila dugo vremena značajke srednjovjekovnoga europskog sudskog sustava, nestajala su iz prakse. U slučaju Cresa i Osora radilo se o postupku nošenja užarenog željeza. Praksa je bila vrlo raširena, a imala je nekoliko varijanata.² Uobičajeni postupak predviđao je da tuženik nosi na kratkom putu užareno željezo pa se nakon određenog vremena ustanovljavalo je li je zamotana ruka ostala bez trajnih posljedica, uzimajući pri tome u obzir mogućnost procjene jačine povrede. Manje korištena varijanta predviđala je da se užareno željezo u vazi baci na određenu udaljenost, a postojale su i druge više ili manje slične mogućnosti, npr. dokaz sjekire: optuženi je trebao proći jezikom preko vrele oštrice.³

U isti složeni ritual treba smjestiti slabo poznato sudovanje putem užarenih lemeša, s nekoliko vrlo zanimljivih primjera, doduše na granici realnosti, npr. hagiografska priča prilagođena za poznati slučaj suverene vladara nepravedno optužene za nevjeru. O tom postupku govori Reginone podsjećajući kako je *ignitorum vomerum examen* koristila Ricegarda da bi se 877. god. obranila od optužbi upućenih od supruga, cara Karla Debelog.⁴ *Ad vomeres candentes* pribjegli je sveta kraljica Kunigunda, supruga cara Henrika II., da bi opovrgla glasine o svojoj sotonskoj naravi.⁵ U analima Winchestera slična priča optuživala je kraljicu Emu, suprugu Etelbroda od Wessexa i majku Eduarda Ispovjednika.⁶

¹ Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, I, Zagreb, 1868. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium), 170, 70; G. Vassilich, *Da dedizione a dedizione. Appunti storico-critici sulle isole del Quarnero (sec.XII-XIV)*, u “Archeografo triestino”, 1889., nuova serie, 15, 1889., 460; *Le deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato), Serie ‘Mixtorum’*, a cura di R. Cessi e P. Sambin, vol. I, Venezia, 1960., 428. br. 189: “Capitulum portandi ferrum calidum removeatur et quod Comes possit facere tormentare, condemnare et absolvere et hoc duret biennium”.

² Općenito: Federico Patetta, *Le ordalie. Studio di storia del diritto e scienza del diritto comparato*, Torino, 1890., 188-189; H. Nottarp, *Gottesurteilstudien*, Bamberg, 1956.; Robert Bartlett, *Trial by Fire and Water. The Medieval Judicial Ordeal*, Oxford, 1986., *passim*.

³ Bartlett, *Trial by Fire and Water*, cit., 48.

⁴ Reginonis abbatis Prumiensis *Chronicon*, ed. F. Kurze, u MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, [50], Hannoverae, 1890, 127, za 887.

⁵ Adalberti Babenbergensis *Vita Henrici II. imperatoris*, ed. D. G. Waitz, u MGH, *Scriptores*, vol. IV, Hannoverae, 1841., cap. 21, 805; također 819-820 u *Vitae Henrici II. additamentum*. Radi se o tekstovima 12. stoljeća. Događaj je spomenut u pismima o kanonizaciji Kunigunde u 1200. god.; usp. J. Petersohn, *Die Litterae Papst Innocenz’ III. zur Heiligsprechung der Kaiserin Kunigunde (1200)*, u “Jahrbuch für fränkische Landesforschung”, 37, 1997., 24.

⁶ *Annales de Wintonia*, u *Annales Monastici*, ed. H. R. Luard, *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, [36], vol. II, London, 1865., 20-25. Paul Christophersen, *The ballad of Sir Aldingar. Its origin and analogues*, Oxford, 1952., 100 predlaže da je u stvari riječ o preuzimanju ranijih priča, s malim izmjenama.

Riječ je o pričama, koje jedva da odgovaraju stvarnim događajima, ali čija je uvjerljivost trebala biti ojačana upravo dugotrajnom proširenošću božjeg suda u srednjovjekovnoj Europi – premda je bila manje korištena nego što bi se moglo misliti.⁷ Što se pak tiče Cresa i Osora, praksa nošenja užarenog željeza vjerojatno se obavljala na uobičajeni način. Sigurno je da nakon zabrane iz 1330. god. (koliko mi je poznato) nema više vijesti o korištenju božjeg suda, to više što odredbe iz toga doba nisu bar djelomično naišle na dobar odjek u lokalnoj samoupravi, koja je 1330. god. odaslala vlastite izaslanike u Mletke da bi tražili neke izmjene donesene odluke.⁸ Zapravo ne poznajemo dobro točan tekst odluke, poništene u 1330. god. Statut Cresa i Osora došao je do nas u zbirci započetoj 1437. god., tj. u vrijeme kada je otokom vladao u ime Mletaka Jakov Dolfin. Konačno ga je potvrdio 1440. god. dužd Franjo Foscarei. Do nas je došao samo dokument iz 1640. god. u kojemu nema ništa o problemu kojim se bavimo.⁹ Dakle, ne znamo, što je bilo prije 1330. god., ali postojanje domaćeg statuta potvrđeno je upravo u 1330. On je nakon toga izmijenjen i popravljen 1333. god. Ako se tamo ne govori više o božjem sudu, treba pomišljati na to da je to toga došlo ne samo zbog uvjetovanja sa strane više vlasti, od koje je domaća ovisila, nego u prvom redu zbog tadašnjih općih prilika. Drugim riječima, spomenuta situacija u Dalmaciji (i Istri) u cijelosti se razumije tek uzimajući u obzir društvene promjene.

I doista, u 12. stoljeću došlo je do duboke krize u primjeni božjeg suda. Suprotstavljanje božjem sudu može se datirati već u najstarije doba, i to u prvom redu sa crkvene strane. Da bismo ocijenili koliko je stara polemika oko toga, dovoljno je podsjetiti na vrlo strogu kritiku sa strane Agobarda, lyonskoga nadbiskupa (816. do 840. god.), koji je o. 820. god. u *Liber adversus legem Gundobadi* resko upozorio “da vjernik ne bi trebao vjerovati da bi svemoćni Bog imao namjeru da u sadašnjosti otkrije ljudske tajne kipućom vodom i željezom”.¹⁰ U njegovom pak idućem radu *Liber contra iudicium Dei* on razvija svoje misli.¹¹ Glavni je njegov predmet kritike dvoboj, ali ne nedostaju ni kritike drugih božjih sudova.¹² A još prije njega, u laičkim krugovima, Liutprand je izražavao dvojbe u povodu moderniziranja zakona langobardskog naroda:

⁷ Tako npr. u Italiji božji sud i dvoboj ne prakticiraju se do 11. st.; F. Bougard, *La justice dans le royaume d'Italie de la fin du VIIIe siècle au début du XIe siècle*, Roma, 1995., 228-229, 334-339.

⁸ Vassilich, *Da dedizione a dedizione*, cit., 459-460.

⁹ *Statuto di Cherso ed Ossero*, In Venetia, appresso Gio. Antonio Giuliani, 1640. Usp. S. Mitis, *Lo statuto di Cherso ed Ossero*, u “Archeografo triestino”, ser. III, 9/37, 1921., 325-366 (parte I), 10/38, 41-167 (parte II); Idem, *Cherso ed Ossero sotto la Serenissima. Notizie storiche*, Parenzo, 1932.

¹⁰ Agobardi Lugdunensis *Liber adversus legem Gundobadi*, i. e. Leg. Burgundionum, cap. 3, u Agobardi Lugdunensis *Opera omnia*, ed. L. van Acker, Turnholti, 1981., (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 52).

¹¹ Agobardi Lugdunensis *De divinis sententiis contra iudicium Dei*, cap. 1-2, u Idem, *Opera omnia*, cit., 31-32.

¹² *Leges Liutprandi regis*, u MGH, *Leges in folio*, vol. IV, *Legese Langobardorum*, ed. F. Bluhme, Hannoverae, 1878., n. 118, 156: “Incerti sumus de iudicio Dei, et multos audivimus per pugnam

“nesigurni smo o božjem sudu, jer dobro znamo o mnogim slučajevima kada su neki nepravedno izgubili spor upotrebom dvoboja”. Ipak vladarsko nepovjerenje moralo je ustuknuti pred narodnom tradicijom tako da nije došlo do zabrane.¹³ Dvojbe koje su pratile postupke božjeg suda došle su do kritične točke u 13. stoljeću, a 4. Lateranski koncil iz 1215. god. označava vrijeme konačne promjene shvaćanja.

Naravno, duboke promjene u povijesnom okruženju samo su izraz polaganog razvoja. Još je mnogo ranije od spomenutog koncila došlo do čvrstog stajališta u vrhovima Katoličke crkve – na primjer pri kraju 9. stoljeća, kada je papa Stjepan V. dao osnovu kasnijoj kanonistici. Smatramo da je njegovo razmišljanje najraniji primjer papinske osude božjih sudova: “sveti kanoni ne sadrže misao da bi se nekoga moglo prisiliti na priznanje dokazom s užarenim željezom ili putem vrele vode. Ono što nije odobreno u nazorima Svetih otaca tek je praznovjerna izmišljotina i ne treba je prihvatiti. Druga mogućnost je jasna, tj. samostalno priznanje ili dokaz svjedocima. I zato neka se kod nas sudi otkrivene zločine u skladu sa strahom Božjim. Tajanstvene i nepoznate stvari treba prepustiti Onom koji jedini poznaje ljudska srca”.

U doba pape Stjepana V. vremena još nisu sazrele da ovakva shvaćanja dobiju konačnu prevagu. Tako npr. 1063. god. papa Aleksandar II. izražavao se mnogo opreznije. U slučaju svećenika, optuženog za ubojstvo papa je odredio da se ne smije pribjeći božjem sudu. On je to zabranio “na najčvršći način” sa svom težinom “apostolskog autoriteta”. Ni tužitelj ni optuženi nisu smjeli pribjeći “onom vulgarnom dokazivanju - koje nije potvrđeno bilo kakvom kanonskom sankcijom – koja se sastoji u vreloj ili hladnoj vodi ili dodiru užarenog željeza ili nekom drugom pučkom izmišljotinom”.¹⁴ Zabrana božjeg suda odnosila se u ovom slučaju samo na crkvene osobe, ali put je time jasno naznačen, pa je 1215. god. bila odlučujuća. U okviru konstitucije XVIII., općenito naslovljene *Sentenze di morte e duelli proibiti ai chierici*, određuje se da nijedna crkvena osoba ne smije popratiti *purgatio* s činom posvete, odnosno postupak božjeg suda putem vrele ili hladne vode ili putem užarenog željeza, potvrđujući naravno i sve “zabrane što su se odnosile na monomahije, tj.

sine iustitia causam suam perdere, sed propter consuetudinem gentis nostrae Langobardorum legem ipsam vetare non possumus” (str. 155-156 u izdanju F. Beyerle, Witzhausen, 1962.).

¹³ Što se tiče preuzimanja papina teksta u daljnjoj kanonistici vidi umjesto svega: Graziano, *Decretum*, C. 2, q. 5, c. 20: “ferri candentis uel aquae feruentis examinatione confessionem extorqueri a quolibet sacri non censent canones, et quod sanctorum Patrum documento sancitum non est superstitiosa adinventione non est presumendum. Spontanea enim confessione vel testium approbatione publicata delicta, habito pre oculis Dei timore, commissa sunt regimini iudicare. Occulta uero et incognita sunt illi relinquenda, qui solus novit corda filiorum hominum” (*Decretum sive Concordia discordantium canonum*, ed. E. Friedberg, Tauchnitz, Leipzig, 1879.).

¹⁴ Umjesto svega: *Decretum* di Graziano, C. 2, q. 5, c. 7: “Vulgarem denique, ac nulla canonica sanctione fultam legem, ferventis scilicet sive frigidae aquae, ignitique ferri contactum, aut cuiuslibet popularis inuentionis (quia fabricante hec sunt omnino ficta inuidia), nec ipsum exhibere, nec aliquo te modo uolumus postulare, imo apostolica auctoritate prohibemus firmissime”.

dvoboje, pa i one već zaključene”.¹⁵ Pri tome treba uzeti u obzir da je dvoboj pred sudom smatran kao *judicium Dei*, premda sa značajkama “dvostranosti”, a ne “jednostranosti” – jer se trebao odvijati između dva suparnika.

Osim rijetkih predloženih primjera odnos protiv božjeg suda u njegovim raznim oblicima unutar Crkve bio je raznolik i ujedno značajan.¹⁶ Specifična odredba četvrtog Lateranskog koncila svakako je bila od odlučujućeg značenja, jer se nalazila na početku faze u kojoj se božji sud nalazi kao u nekoj “opsadi”. I doista, ne radi se samo o crkvenim krugovima, u kojima bi se nalazile takve kritike. Također i u laičkom svijetu krenulo se istim smjerom. Pri tome se treba pozvati u prvom redu na Fridriha II., čija je logika bitno udaljena od one crkvene, što je znak da su vremena postala zrela za potpunu promjenu. Za švapskog cara nisu bili važni samo crkveni oci, nego i prava pravna znanost. I tako su stajališta o željezu izgubila početnu uzbuđljivost bez posebnog dodatnog razloga, pa ako već hladna voda odbacuje optuženog, to ona ne čini zbog toga što odbija prihvatiti njegovu prljavu savjest, nego jednostavno zato što mu dovoljna količina zraka ne omogućuje da potone. Riječ je o pogreškama koje treba izbrisati, a ne popravljati. Traže se dokazi, a nije se spremno slijediti nerazumna vjerovanja. Tako je određeno u *Liber Augustalis* iz 1231.¹⁷

A ako je držanje Fridriha II. posljedica izbacivanja iz crkve vladara koji se, da bi došao do zabrane božjeg suda putem racionalističkog i znanstvenog, a ne samo pravnog¹⁸ stajališta, nadahnjivao nečim sličnim, drugi vladar, Luj IX. s priznatom svetošću odredio je da za ispravno suđenje ne služe dvoboji već svjedočanstva i isprave. Premda bez drastičnog prekida s prošlošću *Les ordonnances royale* iz 1254. i 1258. god. bile su potpuna novost s obzirom na postupak, i to zadržavanjem značajnog prostora za sudsko ispitivanje čak i u

¹⁵ *Conciliorum Oecumenicorum decreta*, ed. G. Alberigo i drugi, Bologna, 1991., str. 243: nitko “purgationem aquae ferventis vel frigidae seu ferri candentis ritum cuiuslibet benedictionis aut consecrationis impendat, salvis nihilominus prohibitionibus de monomachiis sive duellis antea promulgatis”.

¹⁶ Usp. o tome Nottarp, *Gottesurteilstudien*, cit.: Bartlett, *Trial by Fire and Water*, cit., 70-90 i *passim*. Osobito u odnosu na dvoboj usp. M. Cavina, *Il duello giudiziario per punto d'onore, Genesi, apogeo e crisi nell'elaborazione dottrinale italiana (sec. XIV-XVI)*, Torino, 2003., 23-51.

¹⁷ *Die Konstitutionen Friedrichs II. für sein Königreich Sizilien*, obradio i preveo Hermann Conrad, Thea von der Lieck-Buyken i Wolfgang Wagner, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1973., 216-218, knjiga II., tit. 31: “Nos qui veram legum sapientiam prosequimur et aspernamur errores, a Nostris iudiciis separamus praesenti Nostris nominis sanctione in perpetuum inhibentes omnibus regni Nostris iudicibus, ut nullus ipsas leges paribiles quae absconse deberent a veritate potius nuncupari, aliquibus Nostris fidelibus indicat, sed communibus probationibus sint contenti tam antiquis legibus quam nostris constitutionibus introductis. Eorum etenim sensum non tam corrigendum duximus quam delendum, qui naturalem candentis ferri calore tepescere, immo, ut est stultius, frigescere nulla iusta causa superveniente confindit, aut qui reum criminis constitutum ob conscientiam laesam tantum asserunt ab aquae frigidae elemento non receipt, quem submergi potius aeris competentis receptio non permittit”.

¹⁸ Usp. H. Conrtad, *Das Gottesurteil in den Konstitutionen vom Melfi Friedrichs II. von Hohenstaufen (1231)*, u *Festschrift zum 70. Geburtstag von Walter Schidt-Rimpler*, Karlsruhe, 1957., 9-21.

parbenom postupku među strankama.¹⁹ Novi duh “pogasio je požar” i “osušio vodu” božjih sudova. Put neće biti lako prohodan, ali je bio otvoren.

2. Istarski i dalmatinski odjeci u povodu krize božjih sudova

Ovo što je dosad uopćeno rečeno neodvojiva je pretpostavka za raščlambu dalmatinsko-istarskog slučaja, znakovitog zbog mnogo razloga, premda do sada slabo potvrđenog vrelima. Vjerujem da upravo zbog siromaštva izvora raspoloživih (ili poznatih) što se odnose na postupke božjih sudova, to pitanje nije privuklo pozornost na okolnosti koje su ipak od vrlo velikog interesa, i to zbog pravnih, kulturnih, društvenih, pa čak i političkih razloga. Pa ipak, poticaj što dolazi od nekih novijih priloga upućuje na nastavak istraživanja u želji da se i dalje istražuju neke pojave, koja bez sumnje zaslužuju pozornost.²⁰

Vraćajući se na točku s koje smo krenuli, tj. na ispravu iz 1330. god. što se odnosi na Cres i Osor, treba prije svega podsjetiti kako je na odredbu kojom se poništava statutarno poglavlje u kojem je predviđen dokaz užarenim željezom, odmah uslijedila druga, koja je odredila ukinuće ustanove *sacramentalia* u sudskom postupku u povodu krađe.²¹ Pojam *sacramentalia* treba razumjeti jednostavno kao “prisegu”.²² Situaciju treba razlikovati, već prema tome prihvatimo li naziv *sacramentalia* u njegovu više tehničkom smislu ili pak kao posvećene znakove kojima se zajedno sa stanovitim imitiranjem sakramenta (utvrđenih izravno od Krista) dolazi do crkvene intervencije s uglavnom duhovnim posljedicama, ili se pak posvećuje raznoliko životne okolnosti.²³ U

¹⁹ Bartlett, *Trial by Fire and Water*, cit. str. 120, 123-125. Cavina, *Il duello giudiziario per punto d'onore*, cit., 16. Osobito: M. Boulet-Sautel, *Aperçu sur les systèmes des preuves dans la France coutumière du moyen âge*, u *La preuve*, cit., 314-325.

²⁰ Odnosi se očitno na radove L. Margetić, *Prijelaz od božjeg suda na torturu prema neobjavljenoj rapskoj ispravi iz 1281.*, u “Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci”, 32, 1990., 103-109; *Lo statuto di Arbe*, Lujo Margetić, Centro di ricerche storiche di Rovigno, Trieste-Rovigno, 2001. (Collana degli Atti, 19), osobito 14, 21-25. S obzirom na Dalmaciju upozorio bih na važnu razliku u titulacijama mletačkih duždeva i hrvatskih kraljeva. Hrvatski se kraljevi (Krešimir i Zvonimir) uvijek nazivaju *dux Chroatorum et Dalmatinorum*, a nikad obratno. Oni su time isticali da je Dalmacija dio Hrvatske. Nasuprot tome, mletački se dužd naziva uvijek *dux Dalmatiae et Chroatiae*. Tako već 1094. god. (V. Lazzarini, *I titoli dei dogi di Venezia*, Archivio veneto, n. s. II., T.V, 1903., 286-287). Mleci su time naglašavali da je u tom nazivu glavni element Dalmacija. O tome vidi npr. L. Margetić, *Događaji u Hrvatskoj i Dalmaciji (1092.-1094.) u svjetlu do sada neiskorištene vijesti o Rabu*, “Jadranski zbornik” 12, 1982.-1985., 248-250.

²¹ LJUBIĆ, *Listine*, cit., I, str. 70; *Le deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato)*, cit., 428, “Sacramentalia solita dari pro furtis removeantur, sed accusans probet per duos testes etc., et Comes possit ponere ad tormentum et iudicium procedat secundum consuetudinem insule et, si probare non poterit, sit in discretione Comitum dare sacramentalia”.

²² Premda je funkcija prisega bitno izmijenjena, podsjećam da, npr., *sacramentalia* znači naprosto prisega u Statuto della città di Veglia, objavio G. Vassilich, u “Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria”, 1-2, 1885., knjiga II, 55. Tekst je iz 1512.

²³ Slijedom formulacije u *compendium* predložena u *Catechismus Catholicae, Ecclesiae* (br. 1677) potvrđene 1992. nakon Ekumenskog Vatikanskog koncila II., i to u papinom pismu *Fidei*

tom se slučaju naziv odnosi (isključujući ih) na rituale koje duhovničke osobe trebaju obaviti onda kada se želi primijeniti *judicium Dei*.

Pa ipak, ponavljam, smatram da je vjerojatnije da u ispravi iz 1330. god., kao što je to utvrđeno 1333. god.,²⁴ taj naziv treba shvatiti u smislu "prisege", s time da se ona treba razumjeti ne u smislu kakav je na snazi danas, tj. kao jamstvo da je neko svjedočanstvo istinito. Umjesto toga ocrtava se u tom specifičnom slučaju kao crkveni dokaz, *judicium Dei* posebne vrsti.²⁵ U biti, uklanjanje *sacramentalia* označavalo je odbacivanje tradicionalnog načela, po kojem oni koji su prisezali u korist neke osobe nisu davali svjedočanstvo, već sudjelovali u *purgatio* sa svim njezinim posljedicama. Riječ je o postupku prema Vinodolskom zakonu, po kojem u nedostatku svjedoka silovana dokazuje prisegom ojačanom s 24 ženske osobe. Posvećeno značenje te prisege sa značajkama božjeg suda davalo je pečat punog dokaza i bilo je nešto mnogo više od potvrde istinitosti. Pojačanje valjanosti jamstva nalazilo se u vjeri božje sankcije, koja će pogoditi krivokletnika.²⁶ Ono je bilo valjano samo po sebi ako ga je dao određeni broj osoba (odnosno ako je predviđeno na osnovi propisa o kakvoći tuženoga i delikta), pa je imalo za izravnu posljedicu pozitivni ili negativni ishod. Dakle, tko je na Cresu i Osoru prisezao kao sudionik *sacramentalia*, imao je posve drukčiju ulogu od *duos testes*, koji su u trenutku u kojem su bili ukinuti,

depositum: "Sacramentalia appellantur signa sacra ab Ecclesia instituta, cuius scopus est homines ad sacramentorum recipiendum fructum praeparare et diversa vitae sanctificare adiuncta".

²⁴ Vassilich, *Da dedizione a dedizione*, cit., 460. "de cetero in nullo casu occurrente possint sacramentalia dari, cum sint manifestissime contra Deum, sed loco dictorum sacramentalium provideant sibi homines insule aliis iustis remediis, sicut volunt". *Listine*, cit., I, 405.

²⁵ Tako F. L. Ganshof, *La Preuve dans le droit franc*, in *La Preuve*, vol. II, *Moyen Age et Temps Modernes*, Bruxelles, 1965., 75: "Le serment peut donc être tenu pour un jugement de Dieu d'un type particulier".

Prisega kao božji sud sačuvala se još 1288. god., u Vinodolskom zakonu, značajnom dokumentu hrvatske povijesti. (O njemu vidi L. Margetić, *Vinodolski zakon*, "Adamić" Rijeka, 2000.) U njegovom članku 56 propisano je

ako ne bi mogao s njom učiniti nagodbu
na neki način. Odnosno: ako o tom nasilju nema svjedoka, njoj
se vjeruje; ipak, ona mora priseći položivši ruku
na evanđelje dotičući (ga), (i to) samo-25 o rečenom nasilju protiv
onoga na koga se tuži. Te porotnike ta žena
neka nađe kako najbolje zna. Ako nema porotnika ili ih toliko
ne može imati, dužna je ta žena priseći za one koji
joj nedostaju. Kada dakle prisižu s njom, ili ona sama poslije prvoga
puta, imaju taknuti rukom i reći "u tu prisegu". I svi njezini
porotnici imaju biti žene. I koja tamo prisiže, neka
njezin odgovornik odgovori: "da, s tom prisegom prisižem",
a ona treba priseći kako je gore rečeno.- I ako ta ista
žena ili neki od njezinih porotnika propusti što je gore
rečeno, onaj protiv koga se tuži, neka bude oslobođen
od zločina više rečenoga.

²⁶ R. C. Caenegem, *La Preuve dans l'ancien droit belge des origines à la fin du XVIIIe siècle*, u *La Preuve*, cit., 381-382, uputom na "Le serment purgatoire". P. Prodi, *Il sacramento del potere: il giuramento politico nella storia costituzionale dell'Occidente*, Bologna, 1992., 79.

intervenirali u korist tužitelja, dakako ne kao sudionici neke *purgatio* već upravo kao svjedoci pred sucem. Ovaj je pak imao zadatak izreći presudu bez poziva na Boga i na ideju imanentne pravde.

Bez obzira na to, mletačku odluku iz 1330. god. – neposredno nakon što je zabranjen postupak užarenog željeza i nakon što se, bar u redovnom postupku, odustalo od *sacramentalia* - knez je odobrio postupak *ad tormentum*, odnosno ispitivanje optuženog putem torture, odnosno – kako je istaknuto – postupak u skladu s pravim običajem otoka.²⁷ U biti, samo onda kada je bilo nemoguće doći do presude putem iskaza, dobrovoljnih ili pod torturom, odobravalo se knezu postupiti prema svom nahodaњу, s time da su tradicionalna *sacramentalia* bila isključena. Također je i u tom slučaju odredba iz 1330. god. bila uključena u onu iz 1333.²⁸ Bez obzira na do tada primjenjivani postupak, situacija je bila jasna: nestaje božji sud, koriste se svjedočanstva i ispitivanje torturom, ali podređeno kneževoj prosudbi o tradicionalnom postupku koji je uključivao prisegu. Ta eventualna *sacramentalia*, kao krajnja mjera, bila su zadnji odjek prakse koja je postupno nestajala. Međutim, prema shvaćanju, kako mi se čini, u odnosu na posvećenost, još je uvijek prisega priznavana kao božji sud, ali nije više imala veze s crkvenim nadzorom i blagoslovom, s prisegama u postupku užarenog željeza ili vode, s molitvama i sa svim ostalim pratećim ritualom, povezanim s tradicionalnim božjim sudom.

Božji sud nestao je kada se u Cresu i Osoru okrenulo novim idejama. Dokazni postupak sve se manje povezivao s Bogom i u toj perspektivi općenito je dolazila sve više do izražaja sudska tortura, koja je nimalo slučajno jačala već tijekom 13. stoljeća.²⁹ Cres i Osor sudjelovali su u već odavno započetoj evoluciji. Već smo spomenuli zabranu božjeg suda po Fridrihu II., a sada je vrijeme povezati to s odgovarajućim uvođenjem torture. Redosljed je precizan. Kada okrivljeni za posebna kaznena djela (ubojstva i “potajna i noćna” kaznena djela) nisu mogli biti utvrđeni očitim dokazima, a ispitivanje je ostalo bez čvrstog rezultata, osoba s niskim socijalnim rangom podvrgava se *ad tormenta*.³⁰ Ispitivanje, svjedočenje, dokazna sredstva i, kao konačno sredstvo, nije više postojao božji sud, već tortura. Vraćajući se na crkvene krugove, podsjećamo da je u 1252. god., neposredno nakon ubojstva inkvizitora Petra Veronskoga, papa Inocent IV. sa svojim bulom *Ad extirpandum* ozakonio torturu u postupcima

²⁷ *Listine*, cit., vol. I, 405; Vassilich, *Da dedizione a dedizione*, cit., 450: “comes possit ponere ad tormentum et iudicium procedat secundum consuetudinem insule”.

²⁸ Vassilich, *Da dedizione a dedizione*, cit., 459: poglavlje “de libertate quam habet comes ponendi facere ad tormentum” je “firmum in totum, et remaneat in arbitrio solius comitis”.

²⁹ Općenito, vidi P. Fiorelli, *La tortura giudiziaria nel diritto comune*, Roma, 1953.-1954., 2, vol.; John H. Langbein, *Torture and the Law of Proof*, Chicago, 1977.; sinteza: E. Peters, *Torture*, Oxford, 1985.

³⁰ *Die Konstitutiones Friedrichs II*, cit., 40-42, knjiga I, tit. 28: “si ex inquisitione ipsa leves personae aliquae de homicidio ipso notentur, licet per eam contra ipsos non probetur ad plenum, ad tormenta ipsarum levium et vilium personarum postremo decernimus descendendum ... Quem inquisitionis et probationis ordinem et tormenta etiam ultimo facienda et in aliis damnis clandestinis et nocturnis servari mandavimus”.

protiv heretika uz jedino ograničenje da se ona primjenjivala “*citra membri diminutionem et mortis periculum*”.

I ponovno je akcija onog koji je držao vlast (kao Fridrih II.) i brinuo se za savjest (kao Inocent IV.) slijedila nova vremena, a novonastale okolnosti našle su potporu u pravnoj znanosti. Albert Gandino u svom *Tractatus de maleficiis*, dakle, u djelu koje se smatra prvim kompletnim radom o kaznenom i postupovnom pravu potkraj 13. stoljeća, piše da se u civilnom i kaznenom pravu na ljude primjenjivala tortura kada nije postojao drugi način za otkrivanje “istine”.³¹ Gledano općenito, jačanju novoga postupka išli su u prilog još neki vrlo važni razlozi. Prije svega, radilo se o doprinosu obnovljene tradicije rimskog prava, koje nije poznavalo božji sud, nego je predviđalo torturu u više slučajeva.³² Osim toga, širenje inkvizitornog postupka jačalo se na štetu optuženog. Ako su ranije tužitelj i optuženi bili u biti na istoj razini, a sudac je imao razmjerno sporedan položaj, ne istražujući dokazna sredstva i ograničavajući se na ocjenu onog što su nudile stranke, s inkvizitorskim postupkom sučeva uloga je u znatnoj mjeri ojačala. Na suca je prenesena funkcija istrage i pronalaženja dokaznih sredstava, kao i njihova procjena. U takvoj situaciji za božji sud više nije bilo mjesta. Tortura, potpuno strana starom akuzatornom postupku, postala je u krajnjim slučajevima funkcionalnim načinom postizanja priznanja krivnje.

U biti, kada je 1330. god. mletački Senat intervenirao u Cresu i Osoru, božji sud je još samo sjećanje na prošlost. U drugim slučajevima, na dalmatinskim je otocima usklađivanje bilo mnogo brže. To se dogodilo npr. u Rabu. Ovdje je božji sud s užarenim željezom potvrđen u jednoj važnoj ispravi od 5. prosinca 1234. god. Ona je izričito određivala sudski dvoboj, tj. “dvostrani” božji sud. Isprava, premda vrlo kratka, od izvanredne je važnosti za povijest dalmatinskog prava, pogotovu s obzirom na okolnost što je ona najstariji danas poznati primjer “zbirke” propisa kaznenog prava na tom području. Premda je ona sačuvana u obliku tzv. *bannum*, s važenjem od godine i dva mjeseca, nju je dobro okarakterizirao L. Margetić u svom korisnom radu kao “protostatut”.³³ Potpuniji

³¹ Albertus Gandinus, *Tractatus de maleficiis*, ed. H. Kantorowicz, u *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*, vol. II, *Die Theorie, Kritische Ausgabe des Tractatus de Maleficiis nebst textkritischer Einleitung*, Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter, 1926., 159. O autoru vidi u Diego Quaglioni, *Alberto Gandino e le origini della trattatistica penale*, u “*Materiali per una storia della cultura giuridica*”, 29, 1999., 49-63; D. Quaglioni, *Gandino Alberto* u *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. LII, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1999., 147-152.

³² *Dig.* 22.5.21.2, 29.5.1.5 i 25; 48.18.1pr, 1,23; 48.19; *Cod.* 6.1.6pr.; 6.30.22.10; 6.3, 9.2.13; 9.8.3pr.; 9.8.3.1; 9.9.35pr.; 9.18.7pr.; 9.9.35pr.; 9.18.7; 9.24.1pr.; 9.41.8pr; 9.41.8.1-2; 9.41.10; 9.41.12; 9.47.16... “Opinions of Paulus”, 5.14-16, i *Novels*, 90.1. Važna upućivanja na rimsko pravo nalaze se u *Cod.* 6.35, 9.8, 9.41, “Opinions of Paulus”, 5.14-16, i *Novels*, 90.1.

³³ Margetić, *Lo statuto di Arbe*, str. 11-18, 51, 52. Tekst na str. 13-15. Prethodno izdanje u *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije = Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, ed. Tadija Smičiklas, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, vol. III (1201.-1235.), Zagreb, 1905., 321-422, br. 366 “Općina rapska ustanovljuje postupak sa zločincima”.

primjer na dalmatinskom području može se naći tek 1265. god. u Korčulanskom statutu. Tom je prigodom utvrđena lokalna zbirka propisa koju se svakako može svesti na propise iz 1214. god.³⁴

U tom je rapskom “protostatutu”, što ga je objavio Marko Mastropiero, mletački knez na Rabu, određeno da kradljivac u povratu nije smio zatražiti dokaz božjeg suda užarenim željezom odnosno *purgatio* koje bi dokazivalo njegovu nevinost.³⁵ Identična zabrana božjeg suda ticala se žena optuženih za vraćanje. Za njih je bila predviđena kazna spaljivanja.³⁶ Međutim, formulacija zabrane sadrži određenu dvosmislenost, čime daje naslutiti da je riječ o prijelaznom razdoblju između staroga i novoga. I doista, oba teksta, za kradljivca i za vračaru, koriste formulu *non valeat se purgare nec cum ferro*, pa upravo taj *nec* treba možda razumjeti u smislu “niti” ili čak “ni” u odnosu na božji sud. U tom je smislu zabrana u neku ruku manje čvrsta negoli da je propisano “*non valeat se purgare cum ferro*”.³⁷ Takva bi formulacija onemogućila nejasnoću. Osjećaj da se nalazimo u prijelaznom razdoblju povećava se time što je u “protostatutu” zadržana praksa “dvostranog” božjeg suda, tj. “ako bi netko bio ubijen, a ubojica bi nijekao (kazneno djelo), a u prilog se ubijenoga ne bi našao nitko tko bi *per bellum*, tj. dvobojem, dokazivao smrt onog čovjeka, tada *per communitatem debet poni bellatorem*”, tj. općina treba odrediti borca u dvoboju radi dokazivanja.³⁸ U biti, doista se po svemu čini da je riječ o prijelaznom elementu.

Ne treba čuditi različnost stupnja neprijateljstva prema dva tipa *judicium Dei*, zbog čega je suprotstavljanje dokaznom sredstvu užarenog željeza nedvojbeno veće nego sudskom dvoboju. I u ovom smo slučaju u okvirima zajedničke evolucije kršćanske Europe. Da bismo svoju misao objasnili, vratimo se primjeru tako reći suvremenih odredaba iz 1234. god. *Liber augustalis*, koji

³⁴ *Statut grada i otoka Korčule. Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae*, izd. A. Cvitanić i M. Foretić, Korčula, 2002. s pretiskom *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214-1558)*, ed. J. J. Hanel, Zagabriae, 1877. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Statuta et Leges, 1). Usp. Gherardo Ortalli, *Il ruolo degli statuti tra autonomie e dipendenze: Curzola e il dominio veneziano* u “Rivista storica italiana, XCIII (1986.), 220.

³⁵ “Si latro a duobus furtis et supra emendaverit et probatum fuerit, non valeat se purgare nec cum ferro, tamen in providentia curie de latrone condemnato fiat”: Margetić, *Lo statuto di Arbe*, cit., 14 i 16 predlaže da se *nec* odnosi na vjerojatnu zabranu svakog drugog oblika božjeg suda pa bi se to odnosilo također i na *purgatio* s prisegom.

³⁶ Margetić, *Lo statuto di Arbe*, cit., 14: “Si qua mulier fecerit erbarias et probatum fuerit non valeat se purgare bec cum ferro, et si ceciderit, comburatur”.

³⁷ U. Inchiostrì, *Il Comune e gli Statuti di Arbe fino al secolo XIV* u “Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria”, 14, 1986., 341 (ranije u “Archivio storico per la Dalmazia” 5/10, 1930., 206, 129), a već i u Di alcuni aspetti del diritto penale nei documenti e statuti dalmati del medio evo, u “La rivista Dalmatica” 10, 1928., 8-9 interpretira odlomak na obratan način, tj. kao uvod kazne usijana željeza, i, ujedno, kao dvoboj u rapskom kaznenom sustavu. Točnije mi se čini čitanje Margetića, *Lo statuto di Arbe*, cit., 16.

³⁸ Margetić, *Lo statuto di Arbe*, cit., 14-15: “ordinamus ut si quis fuerit interfectus et interfectore negaret et pro mortuo nullus esset qui per bellum vellet probare mortem illius hominis, tunc debet per communitatem puni bellatorem ad probandum”.

je, kao što smo vidjeli, drastično zabranio dokaze željezom i vodom, ostavio je otvorenim put sudskog dvoboja. On je jasno odredio da ih zamjenjuje *probatio testium vel instrumentorum vel similes* u civilnim i kaznenim predmetima.³⁹ *Monomachia* je *divinatio*, tako reći djelo nagađanja, više nego *vera probatio*. Ona je protivna prirodi, pravu i razlozima pravičnosti. Ali, ona je izričito predviđena za kažnjiva djela protiv vladara pa su zbog toga vrlo podrobno regulirani načini ostvarenja.⁴⁰

Još značajnije je stajalište Dante Alighierija, koji je bio spreman objaviti da *iustitia in duello succumbere nequit* i da se zbog toga “stječe pravo onda, kada se stječe dvobojem”. Radi se o krajnostima. Kada *humanum iudicium* nakon svih pokušaja ne uspijeva utvrditi odluku, ne preostaje drugo nego božanska intervencija.⁴¹ Stajalište Alighierija već je bilo anakronizam u situaciji definitivnog sumraka sudskog dvoboja. Pa ipak, ostaje značajnom različitost stajališta prema dvoboju s jedne i ostalih “jednostranih” božjih sudova s druge strane. Uzimajući sve u obzir, bar što se tiče dalmatinskog prostora, rapski “protostatut” iz 1234. god. i mletačke odredbe iz 1330. i 1333. god. što se odnose na Cres i Osor, možemo prihvatiti kao dva granična obilježja unutar kojih se ostvarivalo napuštanje prakse božjeg suda.

3. Božji sud i tortura: otpori prošlosti i nesuglasice između Raba i Mletaka

Prijelaz starih pravnih običaja prema novijim stajalištima u vezi s *judicium Dei* nije bio linearan. U vezi s time nazivi su specifični i rijetki. Rab nam dopušta da utvrdimo neke okolnosti, i to prije svega sam “protostatut”. Tekst, tada potvrđen, navodi uz kneza Marka Mastropola kao sudionike još i niz gradskih predstavnika: suce, članove mjesnog Vijeća, zastupnike i općinske odvjetnike. Donesena odluka trebala je, dakako, imati suglasnost mletačkih vlasti, koje su nadzirale otoke počevši od prvih desetljeća 12. stoljeća nakon razdoblja ugarske vlasti.⁴² U biti, dobiva se dojam o zaključku donesenom u općini nakon zrelog razmišljanja. U svakom slučaju, u stvarnosti se o nekim razlikama u mišljenjima jedva može govoriti. Sigurno su se pojavila odvojena mišljenja o napuštanju dokaznog sredstva užarenog željeza za kradljivca u

³⁹ *Die Konstitutionen Friedrichs II.*, cit., 218-220, knjiga II, tit. 32: “De pugnis sublatis”.

⁴⁰ *Die Konstitutionen Friedrichs II.*, cit., 220-222, knjiga II, tit. 33: “In quibus casibus pugna locum habeat” Među ostalim “*divinatio dici potest, quae naturae non consonat, a iure communi deviat, aequitatibus rationibus non consentit*”.

⁴¹ *Monarchia*, knjiga II, cap. 9: “*si iustitia in duello succumbere nequit, quod per duellum acquiritur, de iure acquiritur*”. Među ostalim: “*ubicunque humanum iudicium deficit ... ne iustitia derelicta remaneat, recurrendum est ad illum, qui tantum eam dilexit ut, quod ipsa exigebat, de proprio sanguine ipse moriendo supplebit*”.

⁴² Vidi osobito mletačko-rapski pakt iz 1118. u *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije = Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, ed. Tadija Smičiklas, vol. II, Zagreb, 1904., 29-30, br. 27. Mogućnost eventualne interpolacije u tekstu predložena je od Margetić, *Lo statuto di Arbe*, cit., 38-59 u bilješci.

povratu kao i za žene okrivljene za praksu vraćanja, nedvojbeno još rano u okviru evolucije, koja je nastupila u odlučujućoj fazi unutar dvadeset godina, tj. od spomenuta Lateranskog koncila u 1215. god. Upravo o tome govori isprava od 30. ožujka 1281. god. sastavljena u Rabu.⁴³

Isprava spominje diskusiju upravo o božjem sudu užarenog željeza, do koje je došlo između kneza na vlasti, Marka Michielija, koji je predstavljao mletačke vlasti s jedne, i rapskog Općeg vijeća s druge strane. Volja koju je knez izrazio bila je da “nitko optužen za krađu ili za drugo kazneno djelo neće morati nositi užareno željezo”. Michieli se pozvao na *ratio juris* i nije imao krivo kad je proglasio božji sud *contra legem*.⁴⁴ I doista, ako je uopće mogla postojati neka dvojba (podsjećam na onaj *nec* o kojem je već bilo riječi), “protostatut” iz 1244. god. bio je, uzevši u cjelini, jasan u donošenju zabrane. Kneževa odluka, ipak, bila je u suprotnosti s mišljenjem većine članova Vijeća: *pro maiori parte consilii extitit contradictum*.⁴⁵ O svemu tomu izvještava notarska isprava donijeta 1281. god.

Notarska isprava imala je svoj jasan razlog. Suprotnost je trebala biti predložena na konačnu odluku mletačkim vlastima. Uostalom, isprava se do danas čuva u Mlecima.⁴⁶ Donošenje odluke nije ipak bilo brzo. Do toga je došlo tek osam godina kasnije, godine 1289. Danom 24. studenoga rapski zastupnici predložili su duždu dokument kojim općina u više pitanja uzima na znanje kneževe namjere, koje su bez sumnje bile u skladu sa stajalištima mletačke vlasti. Radilo se o prodaji lana, u čemu je “knez učinio po svojoj volji”. *Ad suam voluntatem* riješene su i nesuglasice sa sucima: očevi, sinovi, braća, svekrvi-punci i nećaci, stričevi i njihova djeca nisu smjeli biti sucima kada su kao stranke nastupali njihovi rođaci. Konačno, radilo se – a to je prvo pitanje o kojem je riječ u ispravi – o božjem sudu užarenog željeza: “knez ima pravo postupiti po svojoj volji pa namjesto užarenog željeza može uporabiti drugi zakon *inveniat aliam legem*”.⁴⁷ U biti, Rabljani su se povukli pred zahtjevom Marka Michielija, koji ih je nakon toga primio *in suam gratiam*.

S ispravom koju su rapski zastupnici podnijeli duždu 1289. god.⁴⁸ završava spor odnoseći se na *judicium Dei*. I doista, kao što je već rečeno, Rapski statut,

⁴³ U. Inchiostri, *Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, u “Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria”, 14, 1986., 144-145 (već ranije u “Archivio storico per la Dalmazia” 5/10, 1930., 129), 14-14. Osobito L. Margetić, *Iz starije pravne povijesti Raba u Rapski zbornik*, Zagreb, 1987., 199-211; isti, Prijelaz od božjeg suda na torturu, cit.; *ISTĪ*, Statuti di Arbe, cit., 22.

⁴⁴ “Dicimus ... quod ferrum calidum in civitate Arbe actenus portare debeat nemo pro furto vel occasione aliqua huius modi cum sit contra legem ut nostre consciencie manifeste videtur, volentes pro ferro calido aliam legem habere in civitate contra latrones ut juris ratio postulat et requirit”.

⁴⁵ *ibidem*.

⁴⁶ Archivio di Stato di Venezia, Miscellanea Dandolo, busta 1, br. 45.

⁴⁷ Na ispravu je upozorio već Inchiostri, *Il Comune e gli Statuti di Arbe*, cit., 15,

⁴⁸ Zapravo, postoji nesigurnost o datumu podnošenja isprave duždu od strane Rabljana. To bi bio 24. studenoga 1289. Međutim, u to doba nije bio na vlasti Ivan Dandolo, koji je umro 2. studenoga 1289., a Petar Gradenigo, u to vrijeme načelnik Kopra, bio je izabran tek 25. studenoga. Uz ostalo, prijelaz se dogodio u burnoj klimi i uz sukobe. F. Rossi, *Gradenigo Pietro u Dizionario biografico degli italiani*, vol. LII, Roma, 2002., 345. Datum 24. studenoga mogao bi se opravdati

donesen ne mnogo godina nakon toga, ne spominje više božji sud.⁴⁹ Što se pak tiče one *alia lex*, što ju je knez trebao primijeniti, lako je shvatljivo da je riječ o torturi u skladu s općim izmjenama u tijeku. Tako statutarni tekst ne spominje više užareno željezo i predviđa posebno za krađe *tormentum*, odnosno ispitivanje pod torturom. Što se pak tiče vraćanja (za koje se nekoć tražilo božji sud), propisana je bez daljnje lomača.⁵⁰ Nema više spomena o dvoboju. Došlo je do temeljite izmjene, ali vode su još uvijek bile uzburkane.

Razumljivo je da je bilo potrebno neko vrijeme da te novosti postanu razumljive same po sebi. Nestankom božjeg suda dolaze napetosti u odnosu na torturu. Jasni znak o tome može se naći u odluci mletačkog Senata, od 23. lipnja 1345. Krenulo se od specifičnog slučaja. Rapski suci nisu odobrili da se neki suučesnici neke krađe podvrgnu torturi. Mletački je rektor prijavio slučaj, pa je iz mletačkog glavnog grada došao oštar nalog da treba uporabiti *tormentum* u ovom, a i drugim sličnim slučajevima. To traže pravda i pravičnost, ali također i sigurnost područja i njegovih stanovnika.⁵¹ Moglo bi se pomisliti da je slučaj iz 1345. god. bio iznimka, ali radilo se o raširenom negodovanju prema novoj postupovnoj praksi, a osobito prema torturi. Sve to govori o onom što se razmjerno često dešavalo u razdoblju od nekoliko godina u Cresu i Osoru.

Koliko se može zaključiti iz već spomenute isprave od 17. travnja 1333. god., predstavnici Cresa i Osora tražeći od Mletaka izmjene onog što je utvrđeno prije tri godine nisu pokušali oživjeti božji sud, već su htjeli ograničiti upotrebu torture i doseg odluka mletačkog upravitelja. Nije postojala namjera isključiti torturu – to bi bila hipoteza koja očito više nije bila prihvatljiva, već se postavljalo pitanje bi li bilo u redu *ponere ad tormentum* optuženog za krađu samo na osnovi pristanka bar jednoga od lokalnih sudaca. Međutim, Mletci su smatrali da je za to ovlašten čak i sam knez.⁵² Zahtjevi, potvrđeni u 1289. god. u Rabu i 1333. god. u Cresu nisu ovisili od pukog pitanja sudskog postupka ili

deponiranjem rapske isprave u duždevoj pisarnici (što je vrlo neuvjerljivo), grješkom prijepisa datuma ili zbog upute na sam datum stvarnog podnošenja duždu ili pak datumom sastavljanja isprave, koja bi nakon toga trebala biti odnesena u Mletke. Tekst u svakom slučaju glasi: “Die vigesimo quarto novembris dederunt sindici Arbenses domino hoc scriptum”; usp. *Diplomački zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Dodaci*, cit., 204. Problem je otvoren: svaka predmnjeva čini mi se zasada je podložna dvojbi.

⁴⁹ Što se tiče datuma sastavljanja Statuta vidi U. Inchiostri – A. G. Galzigna, *Gli statuti di Arbe, con prefazione e appendice di documenti inediti o dispersi* u “Archeografo Triestino”. n. ser. 23, 1899.-1900., 29, sada i u “Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria”, 14, 1986., 159; I. Strohal, *Statuti primorskih gradova i općina – bibliografski nacrt*, Zagreb, 1911., 42; Margetić, *Rapski statut*, cit., 25-27.

⁵⁰ Margetić, *Rapski statut*, cit., glave 40, 44, 47, 156, 158-162; za onog, koji se bavi s *herbarias*, gl. 51, 16.

⁵¹ *Venezia – Senato. Deliberazioni miste. Registro XXIII (1345-1347)*, ed. F. Girardi, Venezia, 2004. (Venezia – Senato). *Deliberazioni miste*, vol. 10), 54, br. 143. U tekstu se razabire neslaganje među sucima i rapskim vijećem: “dana fuerit eis libertas et curie Arbensi sicut alias sepius factum fuit et servatum a maiori consilio Arbi tormentandi illos contra quos erant et sunt indicia et presumptiones manifesta”.

⁵² Vassilich, *Da dedizione a dedizione*, cit., 459.

pokušaja odupiranja novom trendu koji se širio u Europi. Nedvojbeno se radilo o izražavanju brige za sadašnjost i budućnost općine.

Božji sud i/ili tortura mogli su imati ne baš sporedne loše posljedice političko-upravnog karaktera, kao što je to dobro istaknuo Lujo Margetić.⁵³ Doista, provođenje torture bilo je mnogo jače oruđe za ostvarivanje (mletačke) vlasti od božjeg suda. Ustvari, također i ishod dokaza vatrom ili vodom mogao bi biti ocijenjen s većom ili manjom dobronamjernošću sa strane suda, ali je bilo mnogo manje moguće iskoristiti ga u određene svrhe. Dakle, za spomenute općine mogla je biti mnogo sigurnija vjera u imanentnu Božju pravdu ili vezu sa slučajem ili čudom negoli u vlast, osobito onu stranu. Drugim riječima, kao da je bio poželjniji tradicionalni božji sud od torture, koju bi izvodila (strana) istražna vlast. A tortura je trebala biti (govorilo se u Cresu) ako ništa drugo, a ono bar nadzirana od mjesnih vlasti. Slična razmišljanja nalaze se i kod Petra Browna, koji jer isticao da je napuštanje božjeg suda “odustajanje od suglasnosti vlasti”. Radilo se o situaciji povećanja prisile, a ono što je vodilo općinske vlasti bili su zakon i red: “the gallows could speak for itself”.⁵⁴ Općenito govoreći “tortura kao postupak u rukama čovjeka bila je nemilosrdnija od božjeg suda”.

U vezi s time treba uzeti u obzir da božji sud i nije baš morao imati tragični svršetak. To kaže i *Registrum Varadinense*, izvanredna isprava koja je zabilježila dokazna sredstva užarenim željezom u doba ugarske vlasti 1208. i 1235. god. u svetištu Varod (danas Oradea u Rumunjskoj), jednome od središta kamo se slalo one koje je trebalo podvrgnuti tzv. *purgatio*. Od 389 slučajeva može se utvrditi samo 75 koji su upućivali na krivnju, dok je u 130 bila dokazana nevinost; neki su dovršeni dogovorom (75) ili (25) s odustajanjem jedne od stranaka, itd.⁵⁵ Ipak, bez obzira na zabrinutost spomenutih općinskih zajednica, a osobito one rapske, pobijedile su one namjere koje su zastupale napredak u kaznenoj materiji. Došlo je novo pravno vrijeme, nužnost istražnog postupka, preuzimanje romanističkih tradicija u odnosu na torturu i nepovjerenje prema sudu koji bi (navodno) dolazio od Boga (ili od slučaja), a ne od suda. Osim toga, na vagi su bile prednosti za organe vlasti, koje su sve više zahtijevale jačanje. Protesti rapskoga Vijeća i zahtjevi Cresa i Osora bili su nedvojbeno osuđeni na odbijanje.

⁵³ Margetić, *Prijelaz od božjeg suda na torturu*, cit., 106.107; isti, *Rapski statut*, cit., 23-25.

⁵⁴ P. Brown, *Society and the Supernatural: A Medieval Change*, u “Dedalus”, 104, 1975., 141-143 (sada također u Isti, *Society and the Holy in Late Antiquity*, Berkeley – Los Angeles, 1982., 323-325). Prijedlog je osporen prilično konfuznim razlozima od C. M. Radding, *Superstitio to Science: Nature, fortune and the Passing of the Medieval Ordeal*, u “American Historical Review”, 84, 1979., 945-969.

⁵⁵ R. C. Van Caenegem, *La Pteuve dans le droit du moyen âge occidental. Rapport de synthèse*, u *La Preuve*, cit., 699-700. Za tekst usp. *Registrum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*, ed. J. Karácsony i S. Borovszky, Budapest, 1903.; ponovno izdano u *Documente privind istoria Românicilor. C. Transilvania*, ed. M. Roller, vol. I, Bucharest, 1951., 37-147. Usp. I. Zajtay, *Le registre de Varad: un monument juridique du début du XIIIe siècle* u “Revue historique du droit français et étranger”, 32, 1954., 527-562.

4. Preostaci i odgovori

Također i u ukupnosti odnosa tri razmotrene rapske isprave označavaju vrijeme evolucije koja je marginalizirala božji sud: od prvog pokušaja njegova smanjenja važnosti u 1234. god. do jače akcije u 1281. god. i, konačno, do potpune zabrane u 1289. god. Put je koherentan s onim na Cresu i Osoru, bar što se tiče rezultata. U Cresu i Osoru mletačke odluke iz 1330. i 1333. god. označavale su završetak puta čiju evoluciju ne možemo pratiti u pojedinostima, ali koja je imala svoj jasan kraj. Pa i u ovom je slučaju mletačka intervencija, čini se, bila odlučujuća. Naravno, ponavljamo, vrijeme trajanja promjene nije bilo svugdje isto. Do potvrde smjera te evolucije možemo doći na jugoistoku, u Srbiji u doba njezina velikog vladara Stefana Dušana. On je već 1346. god. u Skopju u Makedoniji objavio poznati *Dušanov zakonik* i popunio ga 1354. god. Tekst koji je dao ozbiljan temelj njegovom carstvu određivao je: ako bi podanik nekog feudalca bio optužen za neki zločin, trebao se izložiti božjem sudu vrele vode, a ako je netko optužio nekog kradljivca ili razbojnika, a nisu postojali dokazi, trebalo je pristupiti božjem sudu (užarenog) željeza. U ovome potonjem slučaju bio je propisan i ritual što ga je trebalo poštivati: trebalo je uzeti željezo s vatre pred crkvom i donijeti ga na oltar.⁵⁶

Ali, ako se zadržimo na područjima bližim otocima, o kojima smo govorili, treba se zadržati u Istri i razmotriti Labinski statut iz 1341. god. Ovdje nije postojalo (užareno) željezo, već je vrela voda bila ono oruđe putem kojeg se tražilo božji sud. Postupak je potanko objašnjen u statutarnom poglavlju o *lex caldaria*.⁵⁷ Pretpostavka je da je optuženi osoba lošeg glasa, koja je već ranije imala posla sa sudskim vlastima.⁵⁸ Sve se obavljalo u crkvi sv. Marije u nazočnosti jednoga od rektora i dva *homines christianitatis*, naime dva svećenika koji su imali zadatak pripremiti vatru od mladica vinove loze. Oni su se brinuli dovesti vodu do ključanja u kotlu. Nakon toga trebalo je ruku optuženoga temeljito oprati i baciti kamen, vezan za uzicu, u sam kotao. U tom trenutku optuženi je trebao u tri pokušaja dohvatiti kamen pa ako nije uspio, smatralo ga se krivim. Ako je pak uspio u pokušaju, dva svećenika bila su zadužena da mu zapečate ruku, s kojom je uzeo kamen, i to pomoću rukavice od navoštenog platna. Optuženog se zadržavalo tri dana u crkvi, s time što se nije smio udaljiti osim za tjelesne potrebe, ali bez udaljavanja iz Labina.⁵⁹

⁵⁶ *Zakonik Cara Stefana Dušana. Codex Imperatoris Stephani Dusani*, izd. N. Radojčić i G. Ostrogorski, Beograd, 1960., 63, 72, gl. 106, 150. Za prijevod na engleski usp. M. Burr, *The Code of Stephan Dušan*, u "The Slavonic and East European Review", 29, 1950., 517, 527.

⁵⁷ Prvi koji je raspravljao o pitanju, donoseći glave 32-33 knjige I statutarnog teksta na talijanski, bio je P. Kandler, *Tortura della Caldaia*, u "L'Istria", 3, 1848., 58-59.

⁵⁸ *Statuta Communis Albonae*, ed. C. De Franceschi u "Archeografo triestino", ser. III., 4/31 (1908.), knjiga I, gl. 32, 174-175: "nullus cogatur subire legem caldarie nisi accusator probaverit inculpatum retro fuisse mali nominis et fame eo quod iam fuit ad locum qui vulgo dicitur Sith". Prijevod na talijanski precizira usp. gl. 12, 162: "locum iuris qui dicitur Sith".

⁵⁹ Razdoblje je različito, tako npr. *Regestrum varadinense* predviđa da pečat i omatanje budu skinuti nakon 2 tjedna. Usp. C. D'Eszlary, *La Preuve dans les anvienis pays de la Sainte Couronne*

Ritual je započinjao u petak, tako da je dovršavao u nedjelju, dakle na dan Gospodnji. U općinskom trijemu, gdje se inače sudilo, u nazočnosti rektora na vlasti i dva svećenika, otvarala se rukavica i procjenjivalo je li se ruka dala na zlo: ako jest, “hoćemo da optuženi bude kažnjen, kao da je slobodnom voljom priznao kazneno djelo”.⁶⁰

Usput rečeno, podsjetit ćemo se da je labinska praksa kotla s kipućom vodom ona ista o kojoj postoje najstarije vijesti o božjem sudu. Mislimo na Franke, i to na *Pactus legis Salicae* iz 510. god., gdje se određuje *De manu ad inium redemendo*.⁶¹ Osim što je riječ o prastaraj francuskoj odredbi, više nas ovdje zanima često korištenje božjeg suda u Labinskom statutu. Postupak je predviđen u mnogim glavama posvećenim krađama, nadalje prema onima koji su protupravno ulazili u zabrane i druge zatvorene površine, kao i protiv onih koji su uzrokovali požare.⁶² Treba dodati da je uz dokazno sredstvo kipuće vode ostala i “očišćujuća” prisega. Oba postupka sustavno su zabilježena jedan uz drugoga s mogućnošću alternative. Dapače, *purgatio* je predviđena putem same prisege u slučaju ubojstva za koje nije bilo dokaza, kao i za krađu ovaca i svinja.⁶³ Nadalje, broj vjerodostojnih osoba koje se poziva na prisegu ovisio je o vrsti kaznenog djela. U pravilu ih je bilo dvanaest, ali se broj penjao na dvadeset i četiri za krađu konja i volova, dok ih je bilo dovoljno šest u slučaju krađe prasaca.⁶⁴ U biti, usred 15. stoljeća božji sud i prisega, za koje inače znamo da su bili u krizi ili na putu nestanka, u Labinu ostaju na snazi. Još više izaziva čuđenje slučaj Plomina gdje su dokaz kotlom i ključalom vodom uvedeni čak usred 15. stoljeća.

Koliko je danas poznato, Plomin do 1438. god. nije imao zbirku vlastitih odredaba koja bi utvrđivala sudbeni postupak, pa je bilo prirodno da se oslonio na Labinski statut. Oba mjesta bila su povezana, osobito od 1368. god. kada ih je akvilejski patrijarh Marqvart od Randecka, vrhovna vlast toga područja, predao svome vazalu Launici ili Lovrici Labinskom.⁶⁵ Godine 1420., u vrijeme prestanka vlasti akvilejskog patrijarha, ta su mjesta prešla pod vlast Mletaka. Dana 16. lipnja prihvaćena je odluka *se dare Communitatem Albonae et Flanonae Eccelsae Ducali Dominationi Veneti cum illis pactis et Juribus cum quibus semper fuimus sub Ecclesia sancta Aquilejensi*. Već 5. srpnja sklopljen je

de Hongrie, u *La Preuve*, cit., 637; ali Brown, *Society and the Holy*, cit., 314-315.

⁶⁰ *Statuta Communis Albonae*, cit., knjiga I, gl. 33, 175-176; posebno: “si manus predicti inventa fuerit scotata per predictos homines christianitatis, volumus quod puniri debeat inculpatus sicuti esset sponte confessus de maleficio secundum formam illius statuti quod loquitur de predicto maleficio”.

⁶¹ *Pactus legis Salicae*, 14.2, 16.5, 53, 56. 1-3, 81, 112 i 132; *Lex Salica* 89 (88) i 91; u MGH, *Leges Nationum Germanicarum*, IV/I, objavio K. S. Eckhardt, Hannover, 1962., 64-65, 74, 200-203, 210-211, 251, 262, 267.

⁶² De Franceschi, u predgovoru *Statuta Communis Albonae*, cit., 146; usp. knjiga I, gl. 16, 18, 19, 21-23, 25, 164-171.

⁶³ *Statuta Communis Albonae*, cit., knjiga I, gl. 13, 20, 24, 163, 168. 171.

⁶⁴ *Statuta Communis Albonae*, cit., knjiga I, gl. 18 (s 24 *coiuratores*), 24 (sa 6), 166, 170.

⁶⁵ P. Kandler, *Codice diplomatico istriano*, vol. III, br. 785, 7. siječnja 1368.

ugovor predaje, kojim oba središta službeno postaju dijelom venetske države.⁶⁶ Kao što se dešavalo u redovnom tijeku, pakt ili privilegij koji je ratificirao novu ravnotežu imao je na početku zahtjeve općinske zajednice, zajedno s jamstvom dobara i stvari te zadržavanja postojećeg normativnog sustava *jura et consuetudines*. A mletački odgovor (kao što je to bilo uobičajeno u takvim predmetima) glasio je: *fiat*.⁶⁷ Upravljanje općinskom zajednicom pripadalo je jednom jedinom rektoru, mletačkom načelniku, pod čijim su nadzorom sastavljeni statuti. Upravo u vrijeme dužda Franje Foscarija, 25. lipnja 1438. “na nalog gradonačelnika Labina i Plomina”, tada u službi Franje Querinija, odobren je statut čiji fragmentarni prijepis potječe iz prve polovice 18. stoljeća.⁶⁸ Isprava zaslužuje podrobnija razmišljanja.

Prije svega treba napomenuti da se za normativni tekst kaže da je “prepisan i sastavljen prema labinskim statutima”.⁶⁹ I zaista dovoljan je čak i kratak pregled da se uvjerimo da je riječ o doslovnoj ovisnosti od uzora.⁷⁰ Postoje samo male razlike: uvodna posveta ne odnosi se na labinske patrone svetog Sergija, Baka, Giusta i Teodora, već na sv. Marka i sv. Jurja; *saltarii* (tipična služba seoske policije) postala su *iuratores*; ispuštena je glava posvećena za *locum iuris*, specifična za Labin.⁷¹ Prilagođene su nadalje i upute kome pripadaju prava na globe, jer bi bilo nesuvremeno imenovati akvilejskog patrijarha, pa je to izmijenjeno uputom na Mletke.⁷² Pa ipak, ono što bi trebao biti mehanički prijepis, prihvaćeno je upravo za Plomin. Tako se u tekstu sustavno sve preinačuje u *castrum Flanone, terra Flanone* ili *commune Flanone*. Udvostručavanje identične odredbe za obje općinske zajednice, međusobno povezane i podvrgnute jedinstvenoj upravi, moglo bi začuditi, ali je lako shvatljiva politička i simbolična vrijednost odluke, pojačana činjenicom da je zajednički život bio osuđen na teške trenutke. Treba podsjetiti npr. na napetosti do kojih je dolazilo u godinama koje su neposredno prethodile prijepisu Statuta.

⁶⁶ B. Stulli, *Fragmenti Statuta Plominske općine*, u “Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu”, 14, 1970., 13-14. Kandler, *Codice diplomatico istriano*, vol. IV, br. 973, 974. O modalitetima i konkretnom značenju predavanja vidi A. Menniti Ippolito, *Le dedizioni e lo stato regionale: osservazioni sul caso veneto* u “Archivio veneto”, ser. V, 162 (1986.), 5-30; G. Ortalli, *Entrar nel Dominio: le dedizioni delle città alla Repubblica Serenissima*, u *Società, economia, istituzioni. Elementi per la conoscenza della repubblica Veneta*, Verona, 2002., 49-62.

⁶⁷ “In primis quod Castrum Albone non diruatur, et bona sint illesa; item quod consuetudines et iura nostra remaneant in iuribus nostris prout temporibus preteritis et temporibus domini patriarche habuimus. Responsum est: quod fiat ut in dicto capitulo continetur”. Usp. Kandler, *Codice diplomatico istriano*, vol. IV, br. 974; *Statuta Communis Albonae*, cit., 214. U prijevodu na talijanski (*Statuto Municipale della città di Albona dell’a. 1341*, cit.), poziv na statute nalazi se u glavi 2.

⁶⁸ Fragment je opisao Stulli, *Fragmenti Statuta Plominske općine*, cit., 9-10.

⁶⁹ “Exemplata et accopiata de statutis Albone”: Na istom mjestu, 30.

⁷⁰ Usp. Stulli, *Fragmenta Statuta Plominske općine*, cit., 14-17.

⁷¹ Vidi gl. 1, 4, 5, str. 30-32, koje odgovaraju glavama s istim brojevima u *Statuta Communis Albonae*, cit., gdje nije ispuštena glava 12 (str. 162):

⁷² Stulli, *Fragmenta Statuta Plominske općine*, cit., gl. 7-10, 14-24, str. 32-35, 38-45. Usp. *Statuta Communis Albonae*, cit., knjiga I, 7-10, 15-25, 158-161, 164-171.

Zbog njih se morala umiješati i mletačka vlast. Radilo se o “pitanjima, koja su već dulje vremena trajala” u pogledu granica, životinja, prava na pašu i travarinu, sve to popraćeno međusobnim optužbama, zbog čega je 1435. god. dužd morao imenovati povjerenstvo za razrješenje sukoba.⁷³

U situaciji prkosnog natjecanja i sporova oko odgovarajućih pripadnosti, za manje općinske zajednice posjedovanje vlastitog statuta značilo je važno priznanje, koje nije bilo samo simbolično. Bilo je sporedno odakle dolazi tekst ili čak da je riječ o tekstu protivnika. Djelujući mehanizam nije bio bez usporedba. I u ovom istarskom slučaju tuđi skup propisa, jednom preuzet kao vlastiti, nije više bio strano tijelo, već postaje snažni znak identiteta i autonomije. Dolazi do tijeka koji sam sklon definirati kao “statutarna adopcija”. U biti, prepisani statut, preuzet iz drugih okolnosti, pa čak nametnut izvana i odozgo, u pravilu svršava shvaćen, primjenjivan, tretiran kao da je proizvod domaćih stvarnosti. U suštini, on vrlo brzo gubi svaki strani “okus” i općinska zajednica se s njime identificira priznajući ga u cijelosti kao vlastitog.⁷⁴ Ima mnogo slučajeva, a najuočljiviji je meni poznat onaj kojim je Chioggia u 1272. god. prepisala tako reći doslovce Mletačke statute Jakoba Tiepola iz 1242. god. i usvojivši ih kao vlastitu zbirku propisa, *jus proprium*, a da pri tome nije prekršila odredbe Mletaka, koji su u to vrijeme nametali jedinstveno zakonodavstvo za cijelu mletačku državu.⁷⁵

U biti, “statutarnom adopcijom” ostvarenom 1438. god. Plomin je zahtijevao i potvrđivao vlastiti pravni poredak i ujedno sebi propisao vlastitu pravnu regulaciju, a da nije stvarao posebne lomove. Najzad, čak ni labinski protivnici nisu tome mogli nešto prigovoriti. Tako se objašnjava ponavljanje onog što je već odavno postojalo u Labinu, uključujući i postupak s božjim sudom. Tim putem otvarala se mogućnost i za stanovnike Plomina da koriste *lex caldaria* i *purgatio* putem prisege za one iste slučajeve kao i u Labinu,⁷⁶ a ujedno i upute o

⁷³ Kandler, *Codice diplomatico istriano*, vol. IV, br. 1023. Riječ je o “questione vertente et que iamdiu versa est inter comunitatem Flanone seu syndicos et procuratores dicte comunitatis ex una parte petentes et comunitatem Albone seu procuratores et syndicos eiusdem comunitatis ex altera”; specifično: “lis et differentia pro confinibus et animalibus acceptis per illos de Albona, et pro nonnullis accusis factis indebite hominibus ipsius loci de Flanona et per herbaticis”. Na prvu odluku, nepovoljnu za Plomin, uslijedila je žalba, na koju su 4. svibnja rektori Pule i Cresa zaduženi “ad videndum differentias existentes inter dictas comunitates”.

⁷⁴ O načinu “statutarne adopcije”, razlikujući ih od onih “kolonizacije”, već sam govori u povodu furlanskog područja prigodom prezentacije *Statuti di Aviano del 1403*, objavio S. Manente, Roma, 1989. (Corpus statutario delle Venezie, 5). Općenito usp. G. Ortalli, *L'outil normatif et sa durée. Le droit statutaire dans l'Italie de tradition communale*, u “Cahiers de Recherches Médiévales (XIIIe-XVe siècles)”, 4, 1997., 172; Isti, *Tra normativa cittadina e diritto internazionale. Persistenze, intrecci e funzioni*, u *Legislazione e prassi istituzionale nell'Europa medievale. Tradizioni normative, ordinamenti, circolazione mercantile*, objavio G. Rossetti, Napoli, 2001., 24.

⁷⁵ O tome upućujem na moju uvodnu studiju *Statuti e capitolari di Chioggia del 1272-1279 con le aggiunte fino al 1327*, objavili G. Penzo i G. Perini, Venezia, 1993. (Corpus statutario delle Venezie 10),

⁷⁶ Stulli, *Frammenti Statuta Plominske općine*, cit., gl. 15, 17-18, 20-22, 39-45. Oni odgovaraju *Statuti di Albona*, cit., gl. 16, 18-19, 21-23, 25, 165-171.

načinu provođenja božjeg suda (loš glas i prethodna kaznena djela), s time da je postupak ostvarivanja bio identičan.⁷⁷ Dakle, kasno uvođenje božjeg suda u Plomin nije drugo nego posljedica ranijih realnosti, starih preko jednog stoljeća, preuzetih od susjednog središta Labina, i to vrlo uspješnim postupkom. Posvemašnja iznimnost toga kasnog *judicium Dei* manje je upadljiva i dobiva svoje jasno obrazloženje. Tako dolazi do pomaka problema. Naime, pojavljuju se dva međusobno povezana pitanja. Prije svega, treba obrazložiti zakašnjenje, koje u svakom slučaju postoji: god. 1341. Labinskog statuta očito nije god. 1438. onog za Plomin, ali ništa manje riječ je o vrlo kasnom datumu korištenja božjeg suda. Drugo, treba ocijeniti taj zaostatak u odnosu na političku vlast, koju su na tom području vršili Mletci – čije smo otvoreno neprijateljstvo prema božjem sudu utvrdili u slučajevima Cresa-Osora i Raba. Zašto, dakle, u nekim mjestima da, a u drugima ne?

5. Mletci i statuti podređenih općina

Labinski statut došao je do nas u tekstu potvrđenom 1341. god. od akvilejskog patrijarha Bertranda de Saint-Geniès. God. 1397. usprotivio mu se postojeći patrijarh Antun Caetani, koji je branio imenovanje načelnika što ga je postavio, ali kojeg su odbijali Labinjani. On je zahtijevao dokaz o potvrdi, danoj 1341. god. i o naknadnim patrijarhovim potvrdama.⁷⁸ Sam statut ostao je, u svakom slučaju, na snazi, izbjegava teški trenutak, a tome je uslijedio prijevod na mletačko-labinski dijalekt u 15. stoljeću.⁷⁹ Pa ipak, dovoljan je čak i površan pogled da bi se utvrdilo kako u njemu “struji stari zrak” prošlih vremena.⁸⁰ Tome je jasan znak i zadržavanje uloge *lex caldaria*. Isto treba reći i u pogledu valjanosti dodijeljene prisezi (koja je još uvijek povezana s božjim sudom) kao načinu obrane. Postupak ostaje u ne maloj mjeri onaj stari s akuzatornim značajkama. U biti, nije nerazumno pomišljati da je tekst, potvrđen 1341. god. bio uvelike – kao što se to u mnogim slučajevima dešavalo – neusuglašeno ponavljanje prethodnog normativnog uređenja. U biti čini se da se nalazimo usred pojave zastarjelosti statutarnih odredaba i izmjene njihovog položaja u općinskom životu, što je i inače bilo prilično prošireno počevši već od 14. stoljeća.

⁷⁷ Doduše, o načinu provođenja sačuvani statutarni odlomak Plominskog teksta prekida se nakon nekoliko redaka, ali i taj je ostatak potpuno identičan.

⁷⁸ Kandler, *Codice diplomatico istriano*, vol. III, br. 883 (14. prosinca), 885 (30. prosinca 1397).

⁷⁹ *Statuto Municipale della città di Albona dell'a. 1341.*, objavio C. Buttazoni u dodatku “Archeografo triestino”, nova serija, I, 1869.-1870., Trieste, 1870. Na str. 28-30 nalaze se gl. 32-33 koje sadrže “chi è astreto a sotozaser alla leze caldaria” i “la forma della leze caldaria”.

⁸⁰ O “primitivnom karakteru” tako reći istodobnog Statuta Milja (koji je datiran s o. 1347.) govori Inchiostri u predgovoru *Statuta Communis Albonae*, cit., 143; F. Colombo, *Gli Statuti di Muggia*, Trieste, 1971., str. IX, XXVII. ispravlja dataciju, premještajući je u 1333. god.

Preuzimamo ovdje ono što je drugdje rečeno u povodu onih postupaka starenja, o čemu je već 1373. god. pisao Franjo Petrarca Franji da Carrera u odnosu na ciklički kraj grad gradskih odluka.⁸¹ I u tom je slučaju put u biti jedinstven i uopćen, premda u pogledu vremena i načina vrlo različit u različitim krajevima i sa značajnim izuzecima. U stvarnosti, ulazi se postupno u fazu u kojoj izmjene, a osobito nove redakcije statuta postaju sve složenije. U biti, riječ je o završetku epohe u kojoj se u 13., 14. i djelomično čak u 15. stoljeću mislilo da bi se s pobočnim dodavanjem novih naslova prethodnim kompilacijama ili čak s potpunom izmjenom – moglo propisati tako reći sve vidove života i ujedno živo težilo stalnim ispravicima i novim redakcijama. Ali, ono vrijeme, premda su postojale dužne, pa čak i značajne iznimke, bilo je pri kraju. Sada statuti nastoje ostati stalno nepromijenjenim: dodaju se stranice, prepisuju se norme, povećavaju se dodaci, ali temeljna struktura ostaje nepromjenjiva. Slučajevi, o kojima smo govorili, to potvrđuju. Srednjovjekovni statuti Cresa-Osora, Raba, Labina i Plomina ostaju na snazi sve do propasti Mletaka 1797. god. i do novih kodifikacija. Ali, riječ je o općoj situaciji. Tiskaju se pa se ponovno tiskaju, prevode se stari tekstovi sve do 17. i 18. stoljeća, ali nema više promjena. To vrijedi za Zadar u 1564., za Šibenik u 1608., za Pag u 1637., Cres - Osor u 1640., Korčulu i Hvar u 1643., Brač u 1656., Kopar u 1668. i Trogir u 1708.⁸²

Izdanja i prijevodi dokazuju nedvojbenu, stalnu važnost staroga *jus proprium* za općine, ali ta važnost nije mogla biti drugo nego formalnog značaja. Odredbe, stoljećima stare, koje su odgovarale onim pravnim, političkim i društvenim potrebama što su već odavno nestale, gubile su, to je jasno, svoju vrijednost valjanog normalnog oruđa, ali su postali zastarjelima ili gubile važnost i dobili vrijednost samo kao povijesno sjećanje na zakonodavni *corpus*. A zadržala se samo *mens, ratio*. Odredbe koje bi inače bile “pokojne” dobile su time novu ozbiljnost u odnosu na pravnonormalne nazive općih načela reda i legitimnosti. To vrijedi također i za činjenicu da “statut” nije “kodeks” i da sadrži odredbe koje same za sebe nisu ni opće ni apstraktne.⁸³ Sada statut ima vrijednost u svojoj ulozi temeljnog zakona općinske zajednice i u tom smislu uspijeva zadržati također i konkretnu valjanost, makar u različitoj kvaliteti od one u prošlosti. Sada su to načela o kojima se radi, a ne posebne odredbe i, dok se, čini se, smanjuje njegova vrijednost kao normalnog alata, raste njegova politička vrijednost.

U godinama u kojima ojačavaju novi državni centralizirani organizmi i napreduje moderna država, ovaj ostatak srednjovjekovne stvarnosti postaje sve

⁸¹ Francesco Petrarca, *Senili*, XIV, 1. Usp. M. Sbriccoli, *L'interpretazione dello statuto, Contributo alla funzione dei giuristi nell'età comunale*, Milano, 1969., 25; Ortalli, *Il ruolo degli statuti*, cit., 201; M. Q. Lupinetti, Francesco Petrarca e il diritto, Alessandria, 1995., 31-33.

⁸² O tome usp. Ortalli, *Il ruolo degli statuti tra autonomie e dipendenze*, cit., 194-199.

⁸³ O toj temi mnogo sam pisao u prethodnim radovima, osobito u *L'outil normatif et sa durée*, cit. u *Tra normativa cittadina e diritto internazionale*, cit. u *Lo statuto tra funzione normativa e valore politico*, u *Gli statuti delle città. L'esempio di Ascoli nel secolo XIV*, objavio E. Menestò, Spoleto, 1999., 11-35.

više znak one autonomije koja je još mogla biti dostupna. Statut postaje jak simbol vlastita civilna identiteta. Obrana statuta postaje obrana vlastite koristi i ima ujedno vlastitu političku ulogu, koju se štiti bez obzira na neposrednu efikasnost zakonodavnog oruđa kojeg predstavlja. To će se vidjeti jasno u “aktima predaje” (dvosmisleno predloženim u obliku pakta među stranama, od kojih je jedna, Mletci, bila novi suveren, a druga bez milosti podređena). Kada podređene općinske zajednice definiraju nazive svoje nove ovisnosti, traže tako reći unisono od novih vlasti priznanje njihovih postojećih *statuta, ordinamenta* i *reformationes*, pa se time ne želi samo sačuvati tradicionalni normativni sustav, već se također traži da se zajamči svu moguću autonomiju, čime se ujedno brani vlastitu civilnu autonomiju, a to vrijedi općenito, a ne samo u odnosima s Mletcima.⁸⁴ Stara provediva statutarna funkcija nadzora nestaje zbog nove potrebe utvrđivanja vlastitog političkog autonomnog svojstva.

Smatram da ovo što sam utvrdio može pomoći da se bolje razumije zašto su u 1420. god., u trenutku prijelaza pod zastavu mletačke *respublica*, Labin i Plomin postavili među svojim zahtjevima *in primis* antička *jura et consuetudines*. S našeg stajališta nije nam bilo toliko važno da bi norme, za koje se zahtijevalo potvrdu, bile zastarjele i čak neprovedive. Na isti je način ljudima Plomina bilo malo važno da su te odredbe mogle biti još više zastarjele kada su ih 1438. god. htjeli prepisati kao vlastite i da bi to mogao biti znak podređenosti susjednom većem središtu. Njima je bio važniji dokaz sposobnosti samostalnog donošenja propisa. Ako se pak odredbe o božjem sudu usijanog željeza smatralo upravo apsurdno zastarjelim, bilo je dovoljno precrtati ih.⁸⁵ U svakom slučaju knjiga statuta bila je jamstvo za bar kakav-takav samostalan identitet, koji se još moglo očekivati, ili se bar moglo o tome imati neke iluzije.

6. Božji sud kao ostatak statutarne nazočnosti

Sada je nužno suočiti se sa zadnjim otvorenim pitanjem u odnosu na praksu božjeg suda u istarskim i dalmatinskim područjima. I ovdje razmišljanje treba početi od vrlo općenitih postavki. Prethodno postavljeno pitanje odnosi se na činjenicu da su se Mletci pokazali neprijateljski prema božjem sudu u Cresu-Osoru i Rabu, a da su ga, nasuprot tomu, podnosili bez problema još mnogo kasnije u Labinu i Plominu. Ovdje treba uzeti u obzir odnos Mletaka prema općinskim zajednicama koje su došle pod njihovu vlast s obzirom na problem normativnog sustava. “Pravna politika” Mletaka bila je prožeta snažnim

⁸⁴ Primjer: *Libri degli ordinamenti e delle usanze delle universitate e dello Commun della isola di Lagusta* otvara se s podsjećanjem na pakt dogovoren kada su se Lastovljani predali Dubrovniku i kada novi gospodar “iuravit mantenere eis omnes antiquas consuetudines quas ipsi inter se habent”. Usp. *Lastovski statut*, objavio J. Lučić i A. Cvitanić, Split, 1994., 207, 361 i s reprodukcijom teksta iz objave od F. Radić u 1905. (Monumenta Historico-juridica Slavorum Meridionalium, 8).

⁸⁵ To se dogodilo s gl. 32 “Qualiter quis cogatur subire legem caldariae”. Usp. De Franceschi u *Statuta Communis Albonae*, cit., 148.

pragmatizmom.⁸⁶ Temeljna činjenica bila je široka sklonost sačuvati prethodno zakonodavstvo pokazujući time, kao što je rečeno, određeni duhovni *habitus*, različit od onoga drugih suvremenih vlada u fazi širenja vlastitog nadzora nad gradovima i područjima pripojenim u političke konstrukcije povećane širine i čvrstine.⁸⁷

Osobito u odnosu na manja mjesta svoje vlasti može se čak govoriti o “određenoj nezainteresiranosti” Mletaka prema lokalnom zakonodavstvu,⁸⁸ i to tako da ima slučajeva koji su upravo iznenađujući, pa čak s određenom oznakom pretjerane lakoće. Tako npr. statuti Pordenona, odobreni 1438. god., počinju obvezom jamčenja prava austrijskih vojvoda Habsburga, i to još u zadnjem tiskanom izdanju iz 1755. – skoro dva i pol stoljeća nakon što je grad postao dio mletačke Terraferme. A u Polesinu (Rovigo, Lendinara i Badia) ime Mletaka dolazi umjesto starih feudalaca Estensi samo u tiskanom izdanju iz 1648., više od stoljeće i pol nakon prijelaza vlasti.⁸⁹ Vraćajući se na dalmatinske otoke, tiskano izdanje Trogirskog statuta objavljeno je u Mletcima 1708. god. pa se tom prigodom uvodno podsjetilo na vrhovničku vlast ugarskog kralja Karla I., umrlog čak 366 god. ranije. Mletci su se (vjerojatno potvrđujući općini prethodni statut u doba predaje) ograničili samo dodati ime rektora koji ju je predstavljao u trenutku prijelaza mjesta pod njihovu vlast u 1322. god.⁹⁰ Što se pak tiče Labina, ne samo da je statutarni tekst stalno sačuvao pravo akvilejskog patrijarha na prihode od novčanih kazna, nego se - stvar doista još važnija – nastavilo s prastarom anakronističnom formulacijom čak još i onda kada je tekst preveden na talijanski u 17. stoljeću, više nego dva stoljeća nakon što su Mletci ugasili vlast akvilejskog patrijarha.⁹¹

Ova “određena nezainteresiranost” ili prividna bezbrižnost prema statutarnoj stvarnosti, kao i lakoća prihvaćanja zahtjeva predloženih od općine u predmetu statuta i pravnih običaja, ne smije dopustiti pomisao o nebrizi oprezne mletačke političke vlasti. U stvarnosti bilo je bitno dati dojam gradu “da ga se poštuje

⁸⁶ Temeljne su u tome mnoge stranice G. Cozzi, osobito u uvodu *Repubblica di Venezia e stati italiani, Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII*, Torino, 1982., 217-318.

⁸⁷ G. M. Varanini, *Gli statuti e l'evoluzione politico-istituzionale nel veneto tra governi cittadini e dominazione veneziana (secoli XIV-XV)* u *La libertà di decidere, Realtà e parvenze di autonomia nella normativa locale del medioevo*, objavio R. Dondarini, Cento, 1995., 334 *passim*.

⁸⁸ Cozzi, *Repubblica di Venezia e stati italiani*, cit., 266.

⁸⁹ Za ostale primjere usp. Ortalli, *L'outil normatif et sa durée*, 166-167; Isti, *Tra normativa cittadina e diritto internazionale*, cit., 17-19; Cozzi, *Repubblica di Venezia e stati italiani*, cit., 266-267.

⁹⁰ *Statuta et reformationes civ. Tragurii*, Venetiis, apud Hieronymum Albricium, 1708., 1: “regnate D. Karolo Serenissimo Rege Hungariae”. Usp. *Statut Grada Trogira*, objavili M. Berket, A. Cvitančić i V. Gligo, Split, 1988.; konačno, ponovno tiskanje “*Statut i reformacije grada Trogira*, objavio I. Strohal, Zagreb, 1915., 7. Usp. *Venetiarum historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*, objavili R. Cessi i F. Bennato, Venezia, 1964., 214: “Tragurini vero dicto millesimo [1422] Venetis modo simili se dederunt et dominus Marinus Mauroceno in comitem eorum transmisus est”.

⁹¹ De Franceschi u predgovoru *Statuta Communis Albonae*, cit. 137. Naprotiv, anakronizam je ispravljen za Plomin: Stulli, *Fragments Statuta Plominske općine*, cit., 7-10, 14-24, 33-35. 38-45.

zajedno s njegovom autonomijom i onu osobitu fizionomiju, koju je svaki grad naslijedio iz vlastite prošlosti”.⁹² Tako su čak mogli biti štetni postupci uniformiranja i zahvati, koji bi se mogli protumačiti kao uplitanje koje bi se moglo odnositi na otvorene “rane” i na vrijeđanje osjećaja podređenih općina. S mletačkog stajališta, ako se u orbiti prava trebalo stvoriti jedinstvo, to je trebala biti posljedica političke i sudske prakse, odnosno “sigurna posljedica suptilne, lagane i nezamjetne, ali nedvojbene osmoze”.⁹³

Stav dopuštanja bez pretjerane oštine i zadržavanja tradicionalnih pravnih sustava davao je odgovor na vrlo osjetljive zahtjeve na lokalnoj razini, izražene u dokumentima predaje. Vidjeli smo ga u odnosu na Labin, ali isto vrijedi i za Korčulu, Zadar, Rab, Pag, Šibenik, Kotor, Split, Trogir, Brač, Hvar u godinama povratka Dalmacije pod Mletke između 1409. i 1425. god.⁹⁴ To isto dešavalo se na drugim mjestima *Serenissime* u vlasti na kopnu (*Dominio di Terra*) kao i onoj na moru (*di Mar*). Od Lombardije sve do albanskih mjesta⁹⁵. Mletci su bili osobito pažljivi na načelo *pacta servantur*. Naravno, poštivanje preuzetih obveza prema podređenom pučanstvu u trenutku predaje nije bilo plod prosvijećene plemenitosti niti “bezuvjetno načelo javnog prava”, već prije “praksa, sugerirana shvaćanjem političke prikladnosti i podložna čestim razdorima”.⁹⁶ A istina je da su *commissiones* zadržavale obveze rektora upućivanih iz glavnog grada i sustavno podsjećale na poštivanje lokalnih statuta, ali uz objašnjenje (možda samorazumljivo) “da su u skladu sa čašću našom i *comune Venetiarum*” odnosno “čuvajući uvijek slobodu naše vlasti da ponešto doda, izbaciti ili popravi prema našoj volji.”⁹⁷

Usto, čak i bez diranja riječi statuta, Mletci su imali mogućnost za intervenciju, pravo opoziva, preuzimanje spora, nadzor nad žalbama, odredbe što su dolazile iz glavnog grada u obliku duždevih naloga, nadzor nad onima na koje su se odredbe odnosile i slično. Mletački lav nije bio razoružan. Bilo bi naivno misliti drukčije. Pa ipak, ne smijemo biti naivni u obratnom smislu; predavanja (u vlast Mletaka) nisu bila nešto novo, imala su svoju vrijednost, ne samo simboličnu, i bila su stvarno osjećana kao važno jamstvo za općinsku zajednicu. Pa čak i sami Mletci imali su pun interes da ih poštuju, premda su se dobro pazili da od toga ne učine dogmu. Pa ipak, interesira nas nešto drugo i

⁹² Cozzi, *Repubblica di Venezia e stati italiani*, cit., 269.

⁹³ Na i. mj.

⁹⁴ *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, objavio Š. Ljubić, VI, Zagreb, 1878., 7 (Zadar), 46 (Korčula, gl. 1), 48-49, (Rab), 99 (Pag), 285 (Šibenik); VII, Zagreb, 1882., 203 (Pag), 306 (Kotor); VIII, Zagreb, 1886., 25-27 (Split), 30 (Trogir), 54 (Brač), 76 (Hvar). Usp. Cozzi, *Repubblica di Venezia e stati italiani*, cit., 251-254; Ortalli, *Il ruolo degli statuti tra autonomie e dipendenze*, cit., 204-206. Zahtjev potvrde statuta je obično među prvima, a svakom slučaju uvijek među najprvim zahtjevima.

⁹⁵ Za Albaniju: G. Valentini, *Appunti sul regime degli stabilimenti veneti in Albania nel secolo XIV e XV* u “Studi veneziani” 8, 1966., 218-221.

⁹⁶ A. Ventura, *Nobiltà e popolo nella società veneta del ‘400 e del ‘500*, Bari, 1964., 41.

⁹⁷ Usp. npr. za Korčulu, Trogir, Split, Hvar, Rab i Zadar: Ortalli, *Il ruolo degli statuti tra autonomie e dipendenze*, cit., 210.

vratimo se, dakle, na problem božjeg suda i njegovo trajanje. U opisanim okolnostima i odnosima, računajući u novim vrijednostima koje je poprimao određeni statut, moglo se doista dogoditi da mletačke vlasti nisu intervenirale na odredbe koje su općine osjećale kao svoje vlastite, premda su već bile prevladane ili proturječne.

Ako bi se pojavili problemi, Mletci su znali intervenirati s otvorenom grubošću, za koju su bili i te kako sposobni. Ali ondje, gdje to nije bilo nužno, moglo je biti korisnije odustati od intervencija koje su mogle stvoriti nelagode i protuudarce. Pa ako je Labin želio držati se starog i prevladanog statuta – neka to slobodno učini: ipak je bilo riječ tek o simbolu. A ako je Plomin zbog svojih osjetljivih razloga htio imati svoj vlastiti statut, makar i na izvještačen način koji smo naveli – neka mu bude, premda je to svršavalo s ritualom koji je pripadao pokopanoj prošlosti: dokaz željezom u 15. stoljeću bio je već odavno mrtav i, prema tome, kakvu je nezgodu mogao imati proglas, koji je imao svoje osjetljive političke razloge i usto razloge identiteta, ali nikakvih stvarnih posljedica! Doduše, u drugim slučajevima, kao u Rabu i Cresu-Osoru događalo se da je bilo nužno intervenirati, ali u tome ne treba vidjeti proturječje u postupanju, već prije znak prilagođavanja iskustvu i konkretnom osjećaju stvarnosti, koji su oduvijek bili značajke mletačke kulture. Ako su pak postojale okolnosti koje su savjetovale intervenciju, utoliko bolje ako su recidivi bili pozitivni i donosili dodatne koristi. Tako u Rabu 1281.-1289. god. službeno rješenje spora koji je (bez obzira na porijeklo) nastao u povodu božjeg suda među knezom i općinom koristilo je uvođenju torture, što je moglo biti od koristi za postojeće vlasti u nadzoru nad podanicima. Na sličan način stvari su se dešavale u Cresu i Osoru.

Zaključno možemo reći da su krajnje oskudno sačuvani dokumenti istarsko-dalmatinskog područja, dosad poznati o božjem sudu, dragocjeni s više točaka gledišta. Doista, oni dopuštaju pratiti razvoj sudske i kaznene prakse u tim mjestima u okviru događanja općeg značaja, ali dopuštaju ujedno obuhvatiti važne vidove vlastite osjetljivosti zainteresiranih općinskih zajednica. Nadalje, one pomažu procijeniti sadržaj odnosa između glavnog grada i periferije mletačke države provjeravajući neke osobitosti obnašanja vlasti sa strane *respublica* i omogućavajući iznova tim putem specifična obilježja i odlučujuće ideje u mletačkoj pravnoj politici.

Preveli Anelise i Lujo Margetić

Summary

TRIAL BY ORDEAL IN DALMATIAN AND ISTRIAN TERRITORIES, AND STATUTORY INTERCONNECTION AMONG VENETIANS AND COMMUNES UNDER THEIR GOVERNMENT

The author analyses data from several Dalmatian and Istrian statutes (*Cres- Osor, Labin, Plomin, Rab*) and establishes that trial by ordeal (*judicium Dei*) was in different forms allowed in these places until 14th century. While in other European places a great crisis in practical application of trial by ordeal happened already in 12th century, the mentioned communes maintained this institute till the later age.

The author furthermore proves that a certain form of trial by ordeal is found in the Code of Vinodol (*Vinodolski zakonik*). It is found in a form of the oath requested from a raped woman together with 24 female jury members, with an unusual additional provision that in case of lesser number of female jury members, it is requested from the raped woman to give as many oaths as the number of missing jury members.

Key words: *trial by ordeal, judicium Dei, oath, statutes.*

Zusammenfassung

DAS GOTTESGERICHT IN DALMATINISCHEN UND ISTRISCHEN GEGENDEN UND DIE GEGENSEITIGE STATUTUARE VERBINDUNG VENEZIENS UND DER VON IHM BEHERRSCHTEN GEMEINDEN

Der Autor analysiert die Daten aus einigen dalmatinischen und istrischen Gesetzen (*Cres-Osor, Labin, Plomin, Rab*) und stellt fest, dass in diesen Orten bis ins 14. Jahrhundert das Gottesgericht (*judicium Dei*) in verschiedenen Varianten zugelassen wurde. Während es in anderen Gegenden Europas schon im 12. Jahrhundert zu einer großen Krise bei der praktischen Anwendung des Gottesgerichts kam, gelang es ihm sich in den erwähnten Stadtgemeinden auch in späteren Jahrhunderten zu halten. Der Autor beweist außerdem, dass eine Art Gottesgericht auch in dem Gesetz von Vinodol angewandt wurde, und zwar in Form eines Eides, den eine vergewaltigte weibliche Person gemeinsam mit 24 weiblichen Geschworenen schwören musste, und dies mit der zusätzlichen Bestimmung, dass im Falle einer unvollständigen Zahl von Geschworenen die Vergewaltigte so oft schwören musste, wie es ihr an Geschworenen fehlte.

Schlüsselwörter: *Gottesgericht, judicium Dei, Eid, Gesetze.*

Sommario

**IL GIUDIZIO DIVINO NELLE REGIONI DALMATA ED
ISTRIANA ED IL LEGAME FRA I VENEZIANI ED I COMUNI
SOTTO IL LORO GOVERNO**

L'Autore analizza le notizie riportate in diversi statuti dalmati ed istriani (Cherso-Ossero, Albona, Fianona, Arbe) e constata che in dette località era concesso, in diverse forme, il giudizio divino (*judicium Dei*) fino al 14° secolo. Mentre, in altre regioni europee, già nel 12° secolo, vi fu una profonda crisi nell'applicazione pratica del giudizio divino, nei comuni sopra citati, invece, esso e' sopravvissuto anche nei secoli successivi.

L'autore, inoltre, dimostra che una sorta di giudizio divino era praticato anche nella Legge di Vinodol sotto forma di giuramento che rilasciava la donna violentata, unitamente a 24 donne membri della giuria, con l'aggiunta della peculiare disposizione secondo la quale in mancanza del numero pieno di giurate, la donna doveva giurare tante volte quante erano le giurate mancanti.

Parole chiave: *giudizio divino, judicium Dei, giuramento, statuti.*